

УДК 37(091)(4=161.2)-053.2»1917/1920»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-2-32>

Володимир КЕМІНЬ,
orcid.org/0000-0002-1372-7968
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри практики англійської мови і методики її викладання
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) volodymyrkem@gmail.com

Галина КЕМІНЬ,
orcid.org/0000-0001-8708-3950
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри практики англійської мови і методики її викладання
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) keminhalyna@dspu.edu.ua

ДІТИ-БІЖЕНЦІ З УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ (1918–1939)

У статті досліджено процес політичної та інтелектуальної еміграції з України, який почався після подій 1917–1920 рр. З цією еміграцією був пов'язаний вихід за кордон десятків тисяч найактивніших учасників подій 1917–1920 рр. – керівних діячів Центральної Ради, Гетьманської держави, Директорії УНР і Західноукраїнської Народної Республіки; вояків обох українських армій; службовців державного апарату; значної частини представників тодішніх політичних партій; представників наукової і культурної інтелігенції тощо. Для сотень тисяч українців почалося важке емігрантське життя. Особливо важким воно було для дітей, (головним чином сиріт), які пристали до армії під час воєнних дій. Будучи розпорошеними по більшості країн Європи, відчуваючи нестатки і труднощі повсякденного життя, українські діти-емігранти, проте, не перетворилися на безлику людську масу. Вони виявили достатні внутрішні сили для самоорганізації, а відтак для збереження себе як частини українського етносу, відірваної від його ядра. Нами доведено, що українські емігранти зробили значний внесок до національної скарбниці, розвивали основні напрямки україністики, знайомили світ з надбанням української культури, збагачували європейську культуру. Українські освітні заклади у країнах Європи готували молоду українську інтелігенцію, яка була вільна від догматичних, політичних нашарувань, притаманних тоталітарним режимам. Зроблені нами теоретичні висновки щодо українського шкільництва у країнах Європи, дозволять усунути ряд прогалин та повніше представити в історико-педагогічних дослідженнях розвиток вітчизняної освіти та педагогічної думки; аналіз маловивчених і маловідомих раніше матеріалів допоможе зробити ряд уточнень, які по-новому інтерпретують важливі події в історії вітчизняної педагогіки.

Ключові слова: еміграція, діти-біженці, шкільництво, гімназія, європейські країни, міжвоєнний період.

Volodymyr KEMIN,
orcid.org/0000-0002-1372-7968
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of English Language Practice and Methodology of its Teaching
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) volodymyrkem@gmail.com

Halyna KEMIN,
orcid.org/0000-0001-8708-3950
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of English Language Practice and Methodology of its Teaching
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) keminhalyna@dspu.edu.ua

REFUGEE CHILDREN FROM UKRAINE IN CONDITIONS OF EMIGRATION IN EUROPEAN COUNTRIES (1918–1939)

The article examines the process of political and intellectual emigration from Ukraine, which began after the events of 1917–1920. This emigration led to the departure of tens of thousands of the most active participants in the events of

1917–1920 – leading figures of the Central Rada, the Hetman State, the Directory UNR and West Ukrainian People's Republic; soldiers of both Ukrainian armies; employees of the state apparatus; a significant part of the representatives of the then political parties; representatives of the scientific and cultural intelligentsia, etc. A difficult emigrant life began for hundreds of thousands of Ukrainians. It was especially difficult for children (mainly orphans) who joined the army during hostilities. Being dispersed in many European countries, experiencing the hardships and difficulties of everyday life the Ukrainian children, however, did not turn into a faceless human mass. They showed sufficient internal forces for self-organization, and thus for preserving themselves as a part of the Ukrainian ethnos, separated from its core. We prove that Ukrainian immigrants made a significant contribution to the national treasury, developed the main directions of Ukrainian studies, introduced the world to the heritage of Ukrainian culture, and enriched European culture. The Ukrainian educational institutions in European countries trained young Ukrainian intelligentsia, which was free from dogmatic, political layers inherent in totalitarian regimes. The theoretical conclusions made regarding Ukrainian schooling in European countries will allow us to eliminate a number of gaps and more fully present the development of national education and pedagogical thought in historical-pedagogical research; the analysis of previously little-known materials will help to make a number of clarifications that will reinterpret important events in the history of domestic pedagogy.

Key words: emigration, refugee children, schooling, gymnasium, European countries, interwar period.

Постановка проблеми. Історія дітей-емігрантів має свій важкий і тернистий шлях, який був безпосередньо зв'язаний із трагічною сторінкою українського народу – громадянського війною. Однак, сьогодні практично відсутнє дослідження, яке б розглядало б українське шкільництво в європейських країнах у першій половині ХХ століття як цілісний взаємозв'язаний процес, як складовий елемент вітчизняної педагогіки.

Аналіз досліджень. Важливим етапом дослідження став аналіз праць українських педагогів Л. Баїка, А. Бондаря, І. Борисова, М. Гриценка, М. Євтуха, І. Жегуца, В. Микитася, І. Мірчука, С. Наріжного.

Метою даної статті є аналіз маловідомих раніше матеріалів, які по-новому інтерпретують роль дітей-біженців та становлення українського шкільництва в європейських країнах у міжвоєнний період в історії вітчизняної педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Після переходу через Збруч восени 1920 р. українська армія була інтернована в Польщі. Для сотень тисяч українців почалося важке емігрантське життя. Особливо важким воно було для дітей, (головним чином сиріт), які пристали до армії під час воєнних дій. Таких дітей у Польщі виявилось сотні. Вони проживали разом з усіма інтернованими по таборах, де їх становище було безрадіним і злиденним. Звичайно тут робилися спроби навчати молодших дітей, але вони не дали бажаних результатів через відсутність підручників, кадрів і непорозуміння із місцевою владою.

У травні 1921 року у Ланцуті (Польща) відбувся з'їзд представників культурно-просвітніх відділів Армії УНР, де було ухвалено відокремити дітей від основної частини інтернованих і створити для них школи із бурсами. Активну діяльність у вирішенні цього важливого питання проявили Американська Спілка Християнської Молоді та Британський Рятунковий Союз, які взяли на

себе витрати, пов'язані із забезпеченням одягом, харчами та шкільним приладдям.

У кінці 1921 року в таборі Щепіорно, недалеко від Каліша, з двох табірних бараків було обладнано школу, куди й почали звозити дітей з різних таборів. Ця школа носила назву українських пластуновів, але крім українців, тут було й 38 білоруських дітей та 15 росіян (Наріжний, 1942: 182). Спочатку школа функціонувала у складі перших п'яти класів по програмі української єдиної школи. Умови, в яких прийшлося розпочати навчання, були надзвичайно важкими: холод, голод. Разом з тим, школа успішно працювала, крім загальноосвітніх предметів, у ній навчалися різних ремесел: краєцтва, столярства, шевства, палітурництва.

Літні канікули школярі проводили у літніх таборах. Так як школа була пластуною, то й організована вона була на зразок сотні, в якій українці складали дві чоти, білоруси були виділені в окрему соту, а росіяни творили рій. Всього в школі навчалось 123 учні (з них українців – 78). Для білорусів, росіян та поляків були створені окремі класи (Statni usredni archiv: 366).

Польський період діяльності школи не міг бути довготривалим тому, що у 1923 р., у зв'язку з ліквідацією табору інтернованих, мала бути ліквідована й школа. Частина дітей з української школи була розміщена у польських притулках, частину вивезли до Франції. Тільки переїзд до Чехословаччини врятував школу від повної ліквідації. В кінці 1923 року 29 пластуновів цієї школи разом з двома вихователями І. Кобизьким та М. Хлюром прибули до Праги. Тут, за сприяння Чехословацького Червоного Хреста, вони були розміщені в окремому інтернаті дітей-сиріт.

У ті часи української середньої школи у Чехії не існували тільки українські матуральні курси при Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова. Після закриття цих курсів у керівництві інституту виникла думка про

перепрофілювання підготовчих класів при мату-
ральних курсах і школи для дітей-сиріт у гімна-
зію. Основний контингент цієї гімназії повинні
були складати українські пластуни, які прибули із
Щепіорна. Свою діяльність українська реформи-
вана реальна гімназія при Українському педагогіч-
ному інституті розпочала у 1925/26 навчальному
році. Директор гімназії повинен був вибиратися за
статутом із членів професорської ради інституту.
Першим директором гімназії було призначено
д-ра Я.Ярему – професора педагогічного інсти-
туту. З початку своєї діяльності гімназія мала 1,
3 і 5 класи та ще два старші. Навчання в гімназії
проводилося згідно програм відповідних чеських
державних гімназій. Постійного помешкання гім-
назія на початку своєї діяльності не мала, навчання
проходило у чеських державних гімназіях.

Інспекційний контроль за діяльністю гімназії
здійснювало Міністерство освіти, яке призначило
спеціального інспектора. Разом з тим, адміністра-
тивно гімназія з самого початку свого заснування
підлягала Українському високому педагогічному
інституту ім. М. Драгоманова, частиною якого
вона власне і була. Інститут мав спеціального
референта для справ гімназії. (Маркусь, 1986: 58).

В українській гімназії в Чехословаччині навча-
лися не тільки діти чеських, українських емігран-
тів, але й українців з різних країн Європи. Кіль-
кість дітей постійно зростала. На початок 1938/39
навчального року тут навчалось 185 дітей. Від-
повідно зросло й число педагогічних працівни-
ків. Якщо на початку своєї діяльності гімназія
починала роботу з двома вчителями, то вже під
кінець 1937/38 навчального року тут працювало
33 особи. У гімназії викладали відомі в науковому
світі вчені-україністи; В. Січинський – україноз-
навство та креслення, Л. Білецький – українську й
латинську мови, А. Яковенко – спів, музику, філо-
софічну пропедевтику, історію України, О. Сіро-
полко – математику (Наріжний, 1942: 184, 185).

Гімназія мала у своєму розпорядженні інтер-
нат для учнів. Спочатку інтернат знаходився у
Празі, але празьке приміщення було тіснуватим
для гімназистів та не відповідало гігієнічним нор-
мам. Це послужило причиною переїзду гімназії у
1927 році до Ржевниць, містечка, яке знаходилося
у 25 кілометрах від Праги. У порівнянні з попе-
редніми умовами проживання та навчання интер-
натські приміщення у Ржевницях були дещо кра-
щими. Гімназія отримала у своє розпорядження
три вілли; у двох проживали хлопчики, в одній –
дівчатка. Шкільні приміщення гімназія аренду-
вала у місцевої горожанської школи у післяобід-
ній період.

Приміщення, у яких проживали гімназисти,
не були пристосовані для навчання та виховання
дітей, тому гігієнічні умови тут ніколи не були
задовільними. Значно зросла кількість дитячих
захворювань. Приміщення, у яких проживали та
навчалися гімназисти, були розпорошені і знахо-
дилися у різних місцях. Тому у 1937 році було при-
йнято рішення про перенесення гімназії ближче
до Праги у Модржани, де у трьохповерховому
будинку розмістилися навчальні приміщення та
інтернат разом з їдальнею та іншими установами.

Надзвичайно важливий виховний вплив на
учнів гімназії мала та національна атмосфера, яка
існувала навколо гімназії. У Ржевницях та у близь-
кому сусідстві знаходилося цілий ряд визначних
постатей тодішнього українського культурного
і політичного життя, які шляхом особистих кон-
тактів з учнями поглиблювали любов і розуміння
до всього рідного. Гімназія підтримувала активні
зв'язки з цілою галереєю наукових інституцій у
Празі. Усе це разом творило надзвичайно сприят-
ливу, доброзичливу атмосферу, яка мала й пози-
тивний виховний вплив (Кубійович, 1975: 37).

Для прикладу, живий зв'язок з українською
літературою поглиблювали такі відомі постаті
української літератури як Олександр Олесь, Спи-
ридон Черкасенко, Олег Ольжич, Улас Самчук та
ін. Родина Олесів-Кандиб була пов'язана з гімна-
зією через дружину Олеся, Віру Кандибу, яка була
виховником-інструктором дівочого інтернату.
Родина Олесів проживала недалеко від інтернату.

Дуже популярним і шанованим у стінах гімна-
зії був спорт. Цікавим є той факт, що футбольна
команда колишніх гімназистів під назвою «Україн-
ський високошкільний спорт» у 1934 році виграла
чемпіонат Чехословаччини серед команд вищих
навчальних закладів. Було вирішено за ініціа-
тиви Центрального Союзу Українських Студентів
відправити цю команду для участі у Всесвітній
Універсіаді Студентів, яка проходила у Парижі у
1935 році. Команда була підсилена гравцями фут-
больних клубів вищої ліги «Русь» (Ужгород) та
«Україна» (Львів). Вона мала непогані шанси на
успіх, активно готувалися до змагань, але за два
місяці до відкриття універсіади студентам-укра-
їнцям було відмовлено в отриманні французьких
віз, це було зв'язано з протестом Румунії та Радян-
ського Союзу до Французької Республіки.

Значну матеріальну й методичну допомогу гім-
назії надавав педагогічний інститут ім. М. Драго-
манова, він передав гімназії частину своїх зоо-
логічних, ботанічних, хімічних, геологічних
колекцій. Інститутом було передано велику кіль-
кість книг для гімназійної бібліотеки. Професори

інституту разом з своїми студентами часто відвідували гімназію, де майбутні педагоги мали можливість вдосконалювати свою вчительську майстерність (Драгоманов, 1937: Т1).

Матеріальну допомогу гімназії надавав також Допомоговий Комітет, який було створено у 1930 році. Він ставив собі за мету допомагати малозабезпеченим учням гімназії, які не мали державної допомоги. Ця допомога проявлялася у безплатному забезпеченні харчами, одягом, шкільним приладдям. Надходження Комітету формувалися за рахунок пожертвувань з боку різних організацій та окремих громадян. У цьому ж році при гімназії було створено й батьківський комітет, який брав активну участь у громадському житті гімназії. Комітет із своїх скромних заощаджень влаштовував учням різного роду екскурсії, вечірки, свята, урочисті академії тощо.

У 1936 році при гімназії було створено літературний клуб, у якому відбувалися виступи з рефератами, дискусії. Літературна праця учнів гімназії позначилася виданням літературних часописів «Дитяча Зірка», «Золоті Ворота», «Промінь». Найбільша заслуга у розвитку спортивного духу у гімназистів належала Пласту. Фактично все позашкільне життя гімназії було зосереджене у Пласті. Пластова організація гімназії творила окремий ржевницький кіш, який входив не тільки до державного союзу, але й до складу українських пластунів-емігрантів. Пластуни гімназії створили власну бібліотеку, видавали свій журнал «Пластове життя», постійно здійснювали походи в гори. Пластовий кіш гімназії охоплював більшу частину її учнів. Наприклад, у 1928 році кіш мав три пластові відділи (ім. І. Мазепи, Б. Хмельницького і Т. Шевченка), один дівочий (ім. Лесі Українки), та окремий гурток ровер-скаутів ім. П. Орлика. Всього в коші нараховувалося 101 учень. Пластові відділи проводили свою працю у пластових гуртках, які мали щотижневі збори, на яких теоретично і практично студіювали матеріал для пластових іспитів. Щотижня відбувалися сходи курінних і провідників куренів для розгляду справ внутрішнього життя організації. У неділю звичайно відбувалися спільні сходи всіх пластунів. Життя пластунів було надзвичайно насиченим, вони влаштовували походи, екскурсії, свята, літературні вечори. Тільки за один 1927 навчальний рік ними проведено 200 гурткових засідань, 13 екскурсій та походів. Вони брали участь у двох пластових таборах на Словаччині та на Закарпатті, крім того, ними була проведена велика кількість культурно-освітніх заходів, для прикладу, в гімназії щорічно проводилися академії з нагоди прого-

лошення української самостійності й соборності, пам'яті героїв Крут та ін. (Наріжний, 1942: 189).

Розпад Чехословаччини, що почався у 1939 році втрапою її східних територій, утворенням Словацької держави, а згодом Карпатської України, спричинився й на долі українського шкільництва у цій державі. Чехія та Моравія були окуповані німецькими військами й названі Протекторатом. Після бурхливих студентських демонстрацій німці закрили чеські високі школи.

У досить важкій ситуації опинилася українська діаспора в Протектораті, яка становила досить значну кількість. Вже з самого початку війни, коли Галичина й Буковина були приєднані до СРСР, цю діаспору почали доповнювати втікачі з цих західноукраїнських земель. Трохи раніше, число емігрантів збільшилося і за рахунок втікачів з Карпатської України, окупованої мадярськими військами. Багато з цих втікачів мало недокінчену освіту. Особливо притягувала українську молодь Прага, яка хоч і була окупована німцями, ніколи не втрачала свій слов'янський характер. Українці, які проживали тоді в Протектораті, пам'ятали про доброзичливість чеського уряду у важкий для них час, тому вони співчували національній трагедії чеського народу.

Те, що українська гімназія в Морджанах та ще декілька українських інституцій продовжували свою діяльність і в добі Протекторату, заслуга в цьому була передусім самих українців та тогочасних чеських урядів, яким адміністративно підлягала українська гімназія та інші українські інституції. «Аж до 1945 року, – пише про це І. Мірчук (викладач інституту ім. М. Драгоманова), – наша школа була на державному етапі чеського Міністерства освіти і мала з його фондів забезпечене стає, хоча й скромне існування» (Мірчук І., 1958: 2). У 1945 році гімназія припинила своє існування у Чехословаччині і виїхала до Німеччини.

Колишній учень гімназії, а сьогодні відомий вчений – україніст І. Жегуц діяльність української гімназії у Чехословаччині розділяє на такі періоди:

1924–1927 /празький період/;

1928–1937 /ржевницький період/;

1938–1945 /морджанський період/ (Жегуц І., 1975: 104).

Празький період – період організації та оформлення гімназії як навчально-виховного закладу, період визначення та кристалізації виховних засад, змісту навчання тощо. Празький період щодо чисельності був найменший. Основний контингент учнів склали «наддніпрянци».

Ржевницький період дещо стабільніший у кількісному відношенні. Навчально-виховний процес набув чітких рис середньої школи. Щодо походження учнів, то основний контингент складала вихідці з Галичини та Словаччини.

Модржанський чи воєнний період гімназії характеризувався двома ознаками: в регіональному походженні учнів переважали вихідці із Карпатської України; загальна шкільна атмосфера відзначалася з одного боку – неминучим лавіруванням керівництва гімназії між неприхильною для слов'ян шкільною політикою гітлерівського режиму і прочеськими симпатіями, з другого боку внутрішньо-українською боротьбою за впливи на гімназію.

Українська реальна гімназія у Чехії стала яскравим явищем в культурному житті українців у міжвоєнний період. Вона виховала цілу генерацію української молоді, яка свідомо включилася в боротьбу за незалежну Україну. Її вихованці із

зброєю в руках захищали Карпатську Україну і гинули за неї.

Висновки. Сповнені сил і енергії відбудувати Україну, гімназисти активно включалися у національно-визвольні змагання, поверталися на Україну, де гинули в гестапівських застінках. Багато з них, повіривши радянській пропаганді про милосердя першої у світі країни робітників і селян, мали можливість відчутти це милосердя на собі, будучи засудженими до страти як «вороги народу» або несучи тавро «буржуазного націоналіста» все своє життя. Значна частина випускників гімназії була розсіяна по світах, де вони отримали високий рівень освіти (який забезпечували їм знання, одержані в гімназії). Не дивлячись на прожиті роки, стан здоров'я, вони з радістю вітали проголошення незалежності України. І сьогодні можна із сміливістю сказати, що Українська держава має в їх особі найактивніших і найвідданіших її патріотів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч. 1.
2. Statní usřední archiv. Fond Ministerstva zahnícních vecí Ruska pomocná akce. Karton, с. 366.
3. Маркусь В. Екзильний уряд Української Народної Республіки в міжвоєнний період (1921–1939). Міжнародно-правова та порівняльна аналіза. Сучасність, 1986. І. 12.
4. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939–1941. Історія української Центральної комісії. Чикаго, 1975.
5. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). Вибрані твори. Прага, 1937. Т. 1.
6. Мірчук І. Український вільний університет. Науковий збірник УВУ. Мюнхен, 1958. Т. 5.
7. Жегуц І. Українська гімназія в Чехії (1925–1945). Науковий збірник УВУ. Мюнхен, 1975.

REFERENCES

1. Narizhnyi S. Ukrainska emihratsiia. Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma svitovymy viinamy [Ukrainian emigration. Cultural study of the Ukrainian emigration between the two world wars]. Praha, 1942. Ch.1 [in Ukrainian].
2. Statní usřední archiv. Fond Ministerstva zahnícních vecí Ruska pomocná akce. Karton, с. 366 [in Czech].
3. Markus V. Ekzylnyi uríad Ukrainskoi Narodnoi Respubliky v mizhvoienni period (1921-1939). Mizhnarodno-pravova ta porivnialna analiza [The government-in-exile of the Ukrainian People's Republic in the interwar period (1921–1939). International legal and comparative analysis]. Suchasnist, 1986. I. 12 [in Ukrainian].
4. Kubiiovych V. Ukraintsi v Heneralnii Hubernii. 1939–1941. Istoriia ukrainskoi Tsentralnoi komisii [Ukrainians in the General Governorate. 1939–1941. History of the Ukrainian Central Commission]. Chykaho, 1975.[in Ukrainian].
5. Drahomanov M. Avstro-ruski spomyny (1867–1877) [Austro-Russian memories (1867-1877)]. Vybrani tvory. Praha, 1937. T. 1 [in Ukrainian].
6. Mirchuk I. Ukrainskyi vilnyi universytet.[Ukrainian Free University]. Naukovyi zbirnyk UVU. Miunkhen, 1958. T. 5 [in Ukrainian].
7. Zhehuts I.Ukrainska himnaziia v Chekhii (1925–1945 rr.) [Ukrainian gymnasium (secondary school) in the Czech Republic (1925–1945)]. Naukovyi zbirnyk UVU. Miunkhen, 1975 [in Ukrainian].